

DIALEKTOLOĢIJAS ATLANTU IZMANTOŠANAS IESPĒJAS LATVIEŠU VALODAS APGUVĒ

Possibilities of Using Dialect Atlases in the Acquisition of Latvian Language

Anna Vulāne

University of Latvia, Latvia

Elita Stikute

University of Latvia, Latvia

Abstract. *The creation of a modern lesson increasingly uses open data, a variety of digital resources, electronic teaching tools etc. In addition to books, electronic teaching tools, information resources, etc., come into the training process as a way to portray linguistic information and the writers' creative thought. One of the resources that can be successfully exploited in promoting the growth of a fully developed and skilled pupil, as well as in-depth learning of the Latvian language, is dialect atlases.*

The aim of the research was to understand the functionality and effectiveness of the dialect atlases in learning lexicology and dialectology. The study combined the descriptive method and content analysis, and was conducted with the help of experiments and questionnaires.

The article describes the experience gained through the use of the „Atlas of the Latvian Dialects” in learning Latvian. It characterises the use of maps within the „Lexicon” part of the Atlas to develop pupils' socio-cultural competence, to enhance text composition, analytical, digital and self-guided learning skills and it outlines the role of phonetics and morphology parts of the Atlas in the development of pupils' linguistic competence.

Keywords: *Atlas of the Latvian Dialects, digital resources, teaching/learning Latvian language.*

Ievads

Introduction

Lai mūsdienu skolēns spētu apgūt zināšanas un prasmes, kas viņam būs nepieciešamas gan studijās, gan profesionālajā darbībā, svarīgi nodrošināt tādu mācību vidi, kurā tiktu attīstīta māka iegūt, strukturēt, izprast, analizēt un iegaumēt informāciju, kā arī mērķtiecīgi izmantot to mācību un citām vajadzībām (Marzano & Kendall, 2007, p. 13–14), ņemot vērā mācīšanās komplicēto dabu un skolēna individuālās vajadzības. Tas maina skolotāja lomu no „tradicionālās”, kur skolotājs nodod zināšanas, uz transformatīvo, kur skolotājs skolēnam palīdz attīstīt dažādas prasmes un kompetenci saistībā ar vērtību apguvi (Bell, 2016, p. 52).

21. gadsimta bērni dzīvo ne tikai reālajā, bet arī virtuālajā pasaulē, kurā pavada daudz laika un uztver to kā būtisku dzīves sastāvdaļu. Tāpēc aktualizējas dažādu digitālo mācību līdzekļu izstrāde un izmantošana latviešu valodas apgūvē, lai sekmētu gan iepriekš apgūto zināšanu un prasmju nostiprināšanos un jaunu apgūvi, gan attīstītu prasmi izmantot tās citos mācību apstākļos, iesaistoties kā problēmu uzdevumu risināšanā, tā arī jaunu uzdevumu veidošanā, radošo un pētniecisko darbu izstrādē. Lai mācību process būtu rezultatīvs, nepietiek tikai ar digitālās vides piesātināšanu ar mācību resursiem. Svarīgi ir saprast, kā tos var izmantot skolēnu pilnvērtīgā, daudzpusīgā izglītošanā, kombinējot ar drukātajiem materiāliem, t. sk. zinātniskajiem pētījumiem, kas publicēti dažādos laika posmos. Tā kā latviešu valodas mācību līdzekļos līdz šim minimāli iekļauti valodnieku pētījumu rezultāti¹, bet mūsdienu tehnisko iespēju izmantošanai vai nu vispār nav veltīta uzmanība, vai arī atvēlēti vien dažī uzdevumi, tad tieši skolotājs līdz šim ir bijis tas, kuram jāievieš pārmaiņas, koriģējot un pilnveidojot mācību saturu, patstāvīgi meklējot risinājumu, kā izmantot jaunākos zinātniskos darbus un izstrādātos digitālos rīkus, lai mainītu mācību procesu, motivētu skolēnus padziļināti iepazīt valodu, izprast vārdā un tekstā ietvertu kultūrinformāciju (Gavriļina & Vulāne, 2008), attīstītu viņu lingvālo personību (Karaulov, 1986; Sokolova, 1995). Analizējot projektā *Skola2030* izstrādātos standartus (Ministru kabineta noteikumi Nr. 747 [MKN], 2018; Ministru kabineta noteikumi Nr. 416, 2019), redzam, ka tajos tālāk attīstītas idejas, kas tika iedzīvinātas šī gadsimta sākumā izstrādātajos mācību priekšmetu standartos (MKN, 2013; MKN, 2014²). Mūsdienu izglītības satura īstenošanas mērķis ir vispusīgi attīstīts, lietpratīgs, atbildīgs, savā attīstībā ieinteresēts skolēns, Latvijas patriots (MKN, 2018), kurš apzinās savas spējas un intereses mērķtiecīgai personiskās un profesionālās nākotnes veidošanai, ciena sevi un citus, padziļina zināšanas, izpratni, prasmes un turpina nostiprināt vērtības un tikumus atbilstoši saviem nākotnes mērķiem, atbildīgi, inovatīvi un produktīvi darbojas paša, ģimenes, labklājīgas un ilgtspējīgas Latvijas valsts un pasaules veidošanā (MKN, 2019). Lai šos mērķus sasniegtu, ikvienas mācību jomas skolotājam būs jāiegulda daudz darba jauna mācību satura izvēlē un īstenošanā, tāpēc lieti var noderēt līdz šim uzkrātā profesionālā pieredze.

Rakstā sniegts ieskats pētījumā, kas 2018. / 2019. mācību gadā tika veikts Rīgas Centra humanitārajā vidusskolā latviešu valodas stundās divās 10. klasēs (54 skolēni) ar **mērķi** izzināt, cik lietderīgi latviešu valodas apgūvē izmantot „Latviešu valodas dialektu atlanta” (turpmāk LVDA) kartes, lai skolēni saskatītu izlokšņu un dialektu lomu latviešu valodas attīstībā, pilnveidotu prasmi strādāt ar

¹ Patīkams izņēmums ir Ilutas Dalbiņas un Ineses Lāčaunieces vidusskolai paredzētais mācību komplekts „Latviešu valoda”, kurā mērķtiecīgi izmantotas valodnieku zinātniskās un populārzinātniskās publikācijas (Dalbiņa & Lāčauniece, 2009; Dalbiņa & Lāčauniece, 2010a).

² Norādīts standartu pēdējais publicētais variants.

zinātniskajiem resursiem un attīstītu spēju transformēt iegūto informāciju radošā darbā. Pētījums tika veikts, izmantojot mācību izmēģinājumu, īsas intervijas, anketēšanu, kā arī kontentanalīzes un aprakstošo metodi.

Pētījuma materiāli un norise ***Research materials and process***

Pētījuma pamatā ir valodnieku (Laumane, 1999; Sarkanis, 2013; Stafecka & Mikulienė, 2009; Trumpa, 2012), valodas un literatūras didaktikas speciālistu (Anspoka, 2008; Laiveniece, 2003; Stikute, 2011) darbi, rīcības teorija (Joas & Beckert, 2001), pētījumi par informācijas tehnoloģijas un digitālo resursu izmantošanas iespējām (Daniela, Rubene, & Goba, 2018) mācību procesā.

Skolotāja loma mūsdienās ir būtiski mainījusies. No zināšanu nesēja un devēja viņš kļuvis par konsultantu, palīgu, domubiedru, sadarbības partneri, personu, kura palīdz skolēnam gūt personiski nozīmīgus sasniegumus mācību priekšmetā, iedvesmo patstāvīgai izzinošai, analītiskai, radošai darbībai, veidojot vispusīgi attīstītu, oriģinālu personību. Tas akcentēts arī UNESCO Starptautiskās komisijas ziņojumā „Izglītība divdesmit pirmajam gadsimtam” (1998). Tā ir rīkojušies labākie skolotāji gan pagājušajā, gan šajā gadsimtā, pirms vēl radās projekts *Skola2030*. Šī ideja tika aktualizēta jau 20. gadsimta 90. gados, pārejot no totalitārisma režīma uz demokrātisko sabiedrību, kad tika apgūtas dažas jaunas mācību pieejas, plašāk iepazīta Eiropas un ASV pedagoģijas teorētiku un praktiķu pieredze.

Viena no problēmām, ar ko saskaramies gan ikdienā, gan izglītības procesā, ir saistīta ar nepieciešamību lietderīgi izmantot skolēnu vēlmi „dzīvot” digitālajā pasaulē un nepieciešamību attīstīt viņu prasmi strādāt ne tikai ar elektroniskajiem resursiem un publikācijām, kritiski vērtēt to kvalitāti, bet arī spēju izlasīt, saprast un interpretēt zinātnisku tekstu un citus skolēna līmenim atbilstošos zinātniskus resursus. Tāpēc skolotājam jāiestrādā mācību saturā tāds materiāls, kas veicinātu skolēnu māku strādāt patstāvīgi, rosinātu interesi par tās vai citas nozares izpēti un vēlmi iepazīt to plašāk. „Īstenojot metodisku pieeju, kas virza mācīšanos iedziļinoties, skolotājs dod iespēju skolēnam darbināt augsta līmeņa domāšanas prasmes (analizēt, sintezēt, izvērtēt, risināt problēmas), attīsta skolēnu metakognitīvās prasmes, lai skolēns spētu konstruēt apgūtā jēgu un izmantot pieredzi, risinot kompleksus uzdevumus jaunās situācijās un kontekstā.” (Oliņa, Namsone, & France, 2018).

Īpaši svarīgi tas ir laikā, kad spēcīgi izpaužas globalizācijas tendences, notiek dažādu kultūru saplūšana un nivelēšanās. Tajā pašā laikā iezīmējas arī pretēja tendence – vēlēšanās saglabāt savai tautai vai novadam raksturīgo kultūras daļu. „Būdama kultūras neatņemama sastāvdaļa, valoda kā spogulis ataino tautas psiholoģiju, filozofiju un bieži vien ir vienīgā tautas vēstures un gara paudēja,

tāpēc jo īpaši saudzējama, kopjama un pētāma. Tām tautām, kurām rakstu avoti nav tik seni, galvenās bagātības glabājas izloksnēs un folklorā.” (Kurzemiece, 2008, 3) Ģeolingvistikas pētījumi (Stafecka, 2013, 246; Trumpa, 2012) liecina, ka strauji zūd valodas lokālās īpatnības, mainās izlokšņu robežas un lietotāju kontingents, tāpēc jo svarīgi iepazīstināt skolēnus ar tām valodas un tautas kultūras bagātībām, kas glabājas izlokšņu tekstos, pētījumos, jo latviešu valodas dialekti „joprojām glabā daudz liecību par tautas etnisko vēsturi, cilšu un tautu kontaktiem un to radniecību” (Stafecka, 1997; Stafecka, 2013, 267). Tādējādi iespējams skolēniem attīstīt padziļinātu valodas izpratni, parādot tās attīstību no senākiem laikiem līdz mūsdienām, sekmējot kultūras pārmantojamību un iedzīvināšanu jaunās paaudzes pasaules uztverē.

Latviešu valodā publicētas izlokšņu vārdnīcas, desmitiem izlokšņu aprakstu, pētījumu, izdotas LVDA leksikas (Laumane, 1999) un fonētikas (Sarkanis, 2013) daļas, kā arī „Baltu valodu atlanta” leksikas 1. sējums „Flora” (Stafecka, & Mikulienē, 2009), izdošanai sagatavota LVDA morfoloģijas 1. daļa, bet LZP projektā „Jauna pieeja latviešu ģeolingvistiskajos pētījumos: atvērtie dati” tiek izstrādāta 2. daļa. Šos materiālus iespējams sekmīgi izmantot latviešu valodas apgūvē, lai attīstītu skolēnu valodas un kulturoloģisko kompetenci, kā arī sekmētu nacionālās un reģionālās identitātes veidošanos. Skolā var izmantot ne tikai dialektoloģijas teorētiskās atziņas, bet arī LVDA ievaddaļās sniegto informāciju par tā izstrādi, materiāla vākšanu un kartografēšanu. Strādājot ar kartēm un šķirkļu aprakstiem, var attīstīt skolēnu lingvistisko kompetenci, analītiskās spējas, patstāvīga darba iemaņas u. tml.

Fonētikas atlantā ievietotas 114 kartes, kas izmantojamas, mācoties par latviešu valodas zilbes intonācijām, saknes vokālismu, mīkstā līdzskaņa *r* lietojuma vēsturi un pārmaiņām, kā arī citu līdzskaņu izrunas īpatnībām dažādās izloksnēs. Šādi iepazīstot skaņu izrunu, skolēni labāk izprastu arī ortoepijas problēmas un to novēršanas iespējas.

Abās LVDA morfoloģijas daļās ir iekļautas 200 kartes un šķirkļi, kuros raksturotas patstāvīgo vārdu dažādu formu lietojuma īpatnības izloksnēs, kā arī ieskicētas palīgvārdu un sintaktisko konstrukciju iezīmes. Tā kā šo apjomīgo materiālu paredzēts arī digitalizēt, tad tas kļūs brīvi pieejams ikvienam lietotājam un viegli izmantojams arī mācību procesā. LVDA leksikas daļā izstrādātas 100 kartes un to apraksti. Daļa leksikas karšu ievietota elektroniskajā latviešu valodas vārdnīcā e-PUPA gan pie atbilstošajiem šķirkļiem, gan arī kā papildmateriāls (Vulāne, 2016), tāpēc mācību procesā ir īpaši ērti strādāt ar šo resursu, jo skolēni var izmantot drukāto un digitālo versiju.

Plānojot mācību procesu, skolotāja orientieris ir Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standarts (MKN, 2013), kurā paredzēts, ka vidējo izglītību ieguvīs jaunieši apzinās valodas lomu sabiedrībā, zina latviešu literārās valodas un latviešu valodas dialektu atšķirības, kā arī prot iegūt valodniecisku vai

kulturoloģisku informāciju no dažādiem informācijas avotiem, apkopot, strukturēt, izvērtēt un izmantot to valodas apguves procesā un savā pieredzē. Savukārt Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas parauga 1. variantā [PP] precizēts, ka skolēni apzinās izlokšņu daudzveidību Latvijā, zina latviešu valodas dialektus, saskata atšķirības starp tiem un apzinās izlokšņu nozīmi valodas bagātināšanā, ar cieņu izturas pret dažādās izloksnēs runājošajiem (PP, 2008a, 11). Vērā ņemams arī programmas parauga 2. variantā (PP, 2008b) norāde, ka skolēnam ir priekšstats par leksikas savdabību dialektos Latvijā, viņš izprot vārdu krājumu kā kultūrvēsturisku un sociālu parādību, apzinās vārdnīcu kultūrvēsturisko nozīmi un apzināti paplašina savu vārdu krājumu, un mācās vērtēt savu valodu. Skolā, kurā tika veikts pētījums, ir izstrādāta sava latviešu valodas mācību programma (Dzene, Stikute, Zeltiņa, & Zeiļaka, 2009).

Mācību izmēģinājums tika veikts divās 10. klasēs leksikoloģijas jautājumu apguves kontekstā, atvēlot tam 8 mācību stundas. Skolotāja Dr. paed. Elita Stikute izstrādāja inovatīvu lingvodidaktisko materiālu, kura pamatā bija vārdnīcā „e-PUPA” ievietotie šķirklī. Darbam tika izvēlēti tādi objekti, kuriem izloksnēs lielāka nosaukumu dažādība. Lai darbs būtu rezultatīvs, bija nepieciešams sagatavošanas posms, kura laikā skolēni,

- klausoties skolotājas skaidrojumu un patstāvīgi lasot atbilstošus pētnieku darbu fragmentus, ieguva teorētiskās zināšanas un izpratni, kas ir dialekts, izloksne, kādi ir latviešu valodas dialekti un izloksnes, kā to rašanos ietekmējuši vēsturiskie notikumi un ģeogrāfiskā vide u. tml.,
- iepazinās ar LVDA karšu izstrādes pamatprincipiem, attīstīja prasmi lasīt šādu karti, saprast tajā lietotos apzīmējumus, noteikt izloksnes, izmantojot izlokšņu rādītāju, noskaidrot tajās izmantotos vārdus, to fonētiskos un morfoloģiskos variantus, apkopot, strukturēt, analizēt iegūtos datus, savstarpēji pārrunāt jau zināmo un no jauna apgūto, vērtēt savu veikumu.

Patstāvīgā darba posmā skolēni izvēlējās vienu vārdu no skolotājas izstrādātā leksēmu saraksta (abām grupām tika piedāvāta vienāda vārdu kopa – 28 vienības). Pēc tam katrs jauniešs saņēma attiecīgo LVDA karti (skolā – drukāto variantu, mājās tika izmantota kartes digitālā versija) un noklausījās skolotājas skaidrojumu un darba uzdevumus:

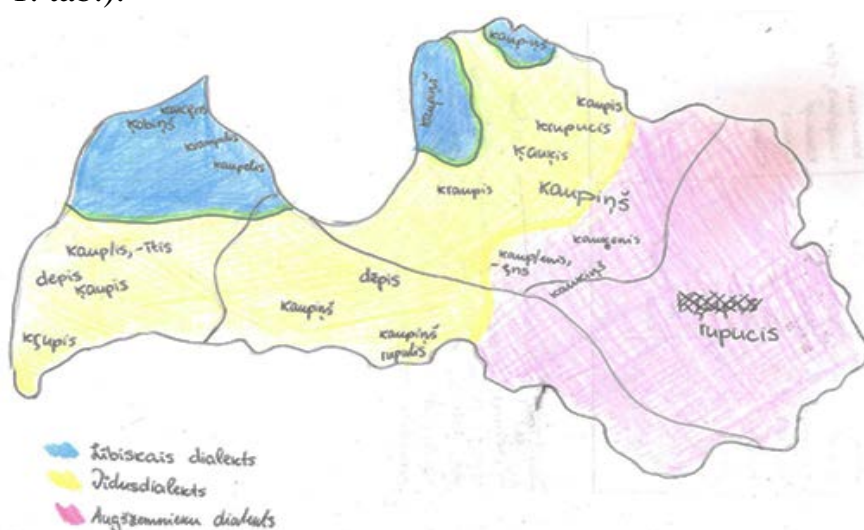
- rūpīgi izpētīt dialektu karti, tās atslēgas daļā dotos reālijas nosaukumus un noskaidrot, kurā dialektā un kurās izloksnēs lieto katru leksēmu,
- mājās izdomāt principu, pēc kura sargrupēt dialektismus, un izveidot karti, shēmu vai tabulu tā, lai būtu pārskats par Latgalē, Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē izmantotajiem leksiskajiem dialektismiem,

- izvērtēt paveikto darbu, uzrakstot 3 – 5 interesantus faktus, ko uzzināja pētījuma laikā, norādot, ko iemācījās, saprata, pārdomāja un ar kādām grūtībām sastapās, veicot uzdevumu,
- radošais darbs – skolēniem bija jāizdomā 1 – 3 interesantas, asprātīgas, grūti atminamas mīklas par pētīto vārdu un jāuzraksta izcelšanās teika, pēc iespējas atklājot tajā konkrēto dialektismu cilmi. Pirms uzdevuma veikšanas tika atkārtots pamatskolā apgūtais teiku iedalījums un pazīmes. Kopīgi tika analizēta viena izcelšanās teika, izmantojot digitalizētos Latviešu folkloras krātuves materiālus, un pārrunātas izcelšanās teikām raksturīgās iezīmes. Uzdevumu izpildei tika paredzēta viena nedēļa.

Rezultāti Results

LVDA kartes analīzei skolēniem bija jāveltī visvairāk laika, tāpēc, saņēmuši ievirzi darbā un skolotājas padomus, viņi uzdevumu individuāli veica mājās. Lai darbs ritētu sekmīgi, skolotājam jāsaģatavo maksimāli precīza instrukcija, teorētiskais materiāls darbam klasē un nepieciešamās informācijas ieguvei mājās, jāievada skolēni darbā, kopīgi pētot kādu izlokšņu karti un skaidrojot, kāpēc tur dotie vārdi atšķiras no to izrunas izloksnēs, kā lasāma karte utt. Tam veltāma viena mācību stunda, jo skolēniem jāiegūst teorētiskās zināšanas, priekšstats par kartografēšanas principiem, jāmacās strādāt ar karti.

Kopumā skolēni uzdevumus paveica sekmīgi. Daži skolēni (3%) informāciju bija apkopājuši kartē (sk. 1. att.), lielākoties (97%) bija izvēlētas dažāda veida tabulas (sk. 1. tab.).

1.attēls. *Skolēna Z_4_19³ veidotā karte KRUPIS*
Figure 1 *Map KRUPIS (toad) created by learner Z_4_19*

³ Skolēnu darbu kodējums: Z – zēns, M – meitene; secība skolēnu sarakstā, gadskaitlis (2019).

Secinājums: visvairāk leksisko dialektismu vārdam *krupis* ir vidusdialektā, vismazāk – augšzemnieku. Vārds *rupucis* un *krupis* ir sastopams visos dialektos. Daudzi vārdi atvasināti no vārda *kaupiņš*. Nav dzirdēts vārds *depis*.

1.tabula. Skolnieces M_1_19 veidotās tabulas fragments
Table 1 Fragment of a table created by learner M_1_19

Vārds/ dialekts	Lībiskā dialekta izloksnes	Vidus dialekta izloksnes	Augšzemnieku dialekta izloksnes
birgums	-	-	Nautrēnu
čāda	-	-	Balvu
dunste	Glūdas, Vircavas, [..], Sēļu, Jeru	Lugažu	Seces
sīvumi	Rucavas	-	-
tosa	-	Vilzēnu	-
tvaiks	Ventas, Popes, Vārves, Zūras, Užavas, Ziras, .. Bukaišu, Bauskas, Panemunes		
Secinājums: visizplatītākie vārdi – <i>tvans</i> , <i>tvaiks</i> , <i>dinga</i> , visretāk sastopami vārdi – <i>zviedris</i> , <i>tvinga</i> , <i>tvanis</i> , <i>tvanks</i> , <i>tosa</i> , <i>sīvumi</i> , <i>īgļi</i> , <i>džāda</i> , <i>džada</i> , <i>dvinska</i> , <i>dvincka</i> , <i>dvana</i> , <i>dunksts</i> , <i>dunska</i> , <i>čats</i> , <i>čāts</i> , <i>čāda</i> , <i>birgums</i> . Visvairāk izlokšņu ir augšzemnieku dialektā.			

Skolēnu radošais potenciāls un izzinošās darbības rezultāti atklājās viņu sacerētajās mīklās un izcelšanās teikās. Jaunieši norādīja, ka, lai izveidotu mīklu, bija jāsameklē papildinformācija par atsevišķu reāliju izskatu un mazāk zināma vārda, piemēram, *dradži*, *jaunpiens*, *kovārnis*, *sērmūkslis*, *tole*, *tvans*, *pelašķis*, *pelūde*, *vaivariņi*, *virši*, *vībotnes*, *vīgrieze*, *zilenes*, *nozīmi*, izmantojot skaidrojošās vārdnīcas un enciklopēdijas. Daži skolēni arī darbā bija skaidrojuši izvēlēto vārdu, piemēram, *tole – govys bez ragiem* (M_25_19) vai *slieka (Lumbricus herculesis) – viena no posmtārpu apakškārtām, kurā ir apvienotas vairākas dzimtas* (M_8_19). Tādējādi tika bagātināts ne tikai skolēnu vārdu krājums, bet arī zināšanas bioloģijā, botānikā, etnogrāfijā, kas atspoguļojās arī vairāku mīklu saturā – tika atklāts nevis vārda iekšējais tēls, bet gan priekšmeta funkcija vai citas pazīmes, piemēram: *Tos velk gan meitenes, gan puīši pie sava tautas tērpa, bet ikdienā meitenes tos velk uz balli, puīši – uz pirti.* (Svārki) (Z_18_19); *Tautā dažādi tas saukts,/ Pat par virsienu,/ Ar violetiem ziediņiem/ Priecē acis septembrī.* (Virši) (M_19_19). Daudzi skolēni bija visnotaļ veiksmīgi tikuši galā ar uzdevumu un atklājuši mīklā vai nu leksisko dialektismu dažādību, vai nosaukuma motivāciju, piemēram: *Krāslavā ēd circeņus, Valgalē grauž brunčus, Ciecērē, Dundagā, Valgalē – grančus, bet biežāk mēs Latvijā sakām: „Nāc un cienājies ar škvarkām!” Kas tie ir?* (Dradži) (M_21_19); *Kā sniega*

kupenas no maija līdz jūlijam tās purvu daiļo, tik ar savu smaku ļaudis tās vaira. Kandavā tās dēvē par smirdēm. (Vaivariņi) (Z_53_19). Kā sauc vārnu, kura visu laiku lūdz, lai atkārto? (Kovārnis) (Z_12_19).

Noslēgumā tika veikts radošais darbs – jāuzraksta izcelšanās teika, atklājot tajā dialektismu cilmi. Diemžēl ne visi skolēni ievēroja šo norādi. Tāpat kā mīklās, arī teikās vairāki skolēni (23%) atklājuši vārda vizuālo portretu, izmantojot dažādus dialektismus. Dažās teikās (16%) vērojams mēģinājums skaidrot, kāpēc konkrētajā Latvijas novadā tiek lietots attiecīgais leksiskais dialektisms, piemēram, skaidrojot vārda *krupis* izcelšanos, Z_54_19 raksta: *Reiz dzīvojuši trīs brāļi: Depis, Ķauķis un Kaupiņš. (..) Tā katrs no brāļiem sāka rāpot uz katru no debespusēm. Depis rāpoja uz Ziemeļiem, tāpēc viņa vārdu piemin gar jūras krastu. Ķauķis devās uz Rietumiem, un Kaupiņš devās ceļā uz Austrumiem. Daži skolēni (11%) mēģinājuši teikā iekļaut vairākus dialektismus un skaidrot, kā radies vārds. Piemēram, Z_3_19 par vārda *auns* izcelšanos raksta: *Reiz dzīvojuši divi kaimiņi, kuri audzējuši aitas, un katrs izlēmis izdomāt vārdus saviem auniem. Viens no viņiem izdomājis aitu tēviņu nosaukt par aitkuli, jo dzīvnieku tēviņus bieži sauca par kuiļiem. Otrs savus nosaucis par aitu buļļiem, jo pamanījis, ka ragi tiem izskatās kā buļļiem. Taču pēc kāda laika abiem saimniekiem radusies nesaprašanās, jo vajadzējis vienoties par vārdu, kādā saukt savus aunus. Tā kā neviens no viņiem nav gribējis piekāpties, tad viņi turpinājuši strīdēties, līdz kāds garāmģājējs uzsaucis viņiem, ka abu teķi ir izbēguši.**

Vārda *biezpiens* nosaukumu izcelšanos Z_9_19 atklāj tā: *Senos laikos trīs laupītāji no dažādiem Latvijas nostūriem atgriezušies Sāmsalā, kur bija noglabājuši savus laupījumus. Pēc ilgiem sirojumiem visi trīs aizsnaudušies. Kad pamodušies, bija pagājušas divas dienas. Pēc tādas gulēšanas viņiem ļoti slāpis, tāpēc meklējuši, kur remdēt slāpes. Tad pēkšņi viņi atcerējušies par nolaupīto piena mucu. Kurzemnieks Reinis pirmais pieskrējis pie mucas un iesaucies: „Vells parāvis, piens sakucis! Pieskrējis vidzemnieks Regnārs un, acis iepletis, iesaucies: „Tiešām biezpiens!” Savukārt vecais Serafīms vien viedi noteicis: „Tys tok tvorogs!” Paēduši, nodzērušies uz nebēdu un sadalījuši laupījumu, katrs devies uz savām mājām un stāstījis par brīnumiem ar biezpienu.*

Pēc katra darba posma, izmantojot īsas intervijas un anketas, tika noskaidrots skolēnu viedoklis par veikto darbu un izmantotā materiāla lietderīgumu. Veicot pētījumu, tika pilnveidotas vai attīstītas dažādas prasmes:

- pētnieciskā prasme, prasme analizēt, strukturēt informāciju, secināt,
- kritiskās domāšanas prasme, proti, māka, izstrādājot darbu, izmantot zinātniski korektus avotus, kā arī kritiski novērtēt savu un citu veikto darbu,
- saziņas kultūras prasme, jo vairāki skolēni iesniedza darbus elektroniski *e-klases* e-pastā. Pirms tam tika doti norādījumi, kā veidot elektronisko

saziņu ar skolotāju, noformēt vēstules pielikumu (tāpat dzīvei noderīgas prasmes),

- prasme izmantot dažādus digitālos resursus, sekmējot medijpratības veidošanos. Vairāki skolēni atzina, ka bija grūti strādāt ar karti digitālā formātā, jo vieglāk strādāt ar materiālu papīra formātā. No vienas puses, šāda veida darbi skolēniem nav ierasti, bet no otras – tam ir objektīvs iemesls, jo darbam ar digitālo karti nepieciešams liels ekrāns.

Secinājumi **Conclusions**

Kopumā var secināt, ka, izmantojot zinātnisko literatūru un LVDA kartes, tika attīstīta skolēnu pašvadīta mācīšanās, jo darbs atbilstoši norādījumiem bija jāizstrādā patstāvīgi, kā arī jāizdomā tā noformējums. Tādējādi skolēni mācījās arī būt atbildīgiem, plānot savu laiku, noformēt darbu ne tikai atbilstoši prasībām, bet arī ņemot vērā savas prasmes un iemaņas, izmantojot citos mācību priekšmetos gūtās zināšanas. Tika veicināta arī skolēnu sadarbības prasme, jo tie jaunieši, kuri nebija skolā, mācījās iegūt informāciju un nepieciešamo palīdzību, padomus darba izstrādē no klasesbiedriem, nevis tikai no skolotājas. Izdomājot mīklas un izcelšanās teikas, tika pilnveidotas skolēnu zināšanas folklorā, kā arī attīstīta radošā domāšana, sekmēta literatūras satura apguve. Šos uzdevumus veicot (kā atzina skolēni), viņi varēja radoši izpausties, kas sagādāja prieku. Mācību procesā kopumā tika stiprināta starppriekšmetu saikne (ģeogrāfija, kultūras vēsture, novadmācība), prasme saistīt izpētīto informāciju ar dzīvi. Piemēram, vairāki skolēni bija ievērojuši, ka vecvecāku novadā konkrēto leksisko dialektismu ir kādreiz dzirdējuši. Kopumā darbs, kas bija sākts, pirms vēl radās ideja par projektu *Skola2030*, sekmēja ne tikai konkrēto priekšmeta orientēto zināšanu un prasmju apguvi, bet arī nodrošināja caurviju prasmju attīstīšanu. Ja skolotājs vēlas, viņš, izmantojot savas profesionālās un metodiskās zināšanas, sekojot līdzīgu aktuālajam un to kritiski izvērtējot, var izstrādāt atbilstošu mācību materiālu, katru gadu to papildinot un variējot, kā tas arī notika pētījuma laikā. Bet, lai šāds darbs tiktu veikts regulāri, skolotāja slodzē jābūt paredzētam laikam gan jaunāko pētījumu iepazīšanai, gan inovatīva mācību satura izstrādei.

Pētījumā izstrādātais lingvodidaktiskais materiāls sekmīgi izmantojams latviešu valodas apgūvē vidusskolā, lai sasniegtu arī jaunajā standartā definētos rezultātus. Tā kā darbu iespējams diferencēt atbilstoši skolēnu mācāmības līmenim, tad materiāls izmantojams visu pakāpju rezultātu sasniegšanai.

Summary

In order to gain the knowledge and skills required for their studies and professional life, it is important that modern learners are provided with a learning environment that supports their ability to acquire, structure, compare, analyse and memorise information as well as generalise and purposefully use their experience for their study requirements and other needs.

However, the issue is related to the fact that, firstly, the teaching material does not contain sufficient level of content, therefore teachers need to spend additional time and energy to extend and adjust the content, and, secondly, some teachers do not perform such tasks for various reasons (including objective reasons). The study described in the article demonstrated that various research, analytical and creative tasks could be used to successfully develop high school students' skills and knowledge. At the same time, learners developed an interest in the types of Latvian language, their functioning, as well as the common and contrasting features of lexical and grammatical systems of the standard language and dialects.

The study was conducted in two Latvian language classes for Grade 10, involving 54 learners. Each year, the study took place in eight lessons that were devoted to understanding the lexical system of the Latvian language and familiarising learners with dialectisms. During these lessons, learners familiarised themselves with the required theory, analysed the contents of a dialect map, summarised and structured the acquired lexical, dialectological and grammatical information, evaluated the obtained knowledge and skills, and generalised the experience by completing a creative task – learners were asked to come up with at least one interesting, witty and difficult to solve riddle about a researched word and to write a tale of origin for the dialectism.

Research results proved that the material included in the “Atlas of the Latvian Dialects” was useful in studying the Latvian language and helped learners to appreciate the richness, diversity and beauty of the language, allowed them to deepen their knowledge in all sub-branches of linguistics and to expand their vocabulary. It also provided them with linguistically correct information about the phonetic, semantic structure of words, their grammatical features, as well as their application in the regional dialects of the Latvian language.

***Raksts izstrādāts LZP projektā
„Jauna pieeja latviešu ģeolingvistiskajos pētījumos:
atvērtie dati”***

Literatūra References

- Anspoka, Z. (2008). *Latviešu valodas didaktika*. Rīga: RaKa.
- Bell, D.V.J. (2016). Twenty-first Century Education: Transformative Education for Sustainability and Responsible Citizenship. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 18(1), 48–56. Retrieved from [https://content.sciendo.com/configurable/contentpage/journals\\$002fjtes\\$002f18\\$002f1\\$002farticle-p48.xml](https://content.sciendo.com/configurable/contentpage/journals$002fjtes$002f18$002f1$002farticle-p48.xml)
- Dalbiņa, I., & Lāčauniece, I. (2009). *Latviešu valoda vidusskolām*. 1. daļa. Rīga: RaKa.
- Dalbiņa, I., & Lāčauniece, I. (2010a). *Latviešu valoda vidusskolām*. 2., 3. daļa. Rīga: RaKa.
- Daniela, L., Rubene, Z., & Goba, L. (2018). *Datu apkopojums un ārvalstu un Latvijas pieredzes analīze par digitālo mācību līdzekļu pieejamību un izmantošanu vispārējās izglītības mācību satura nodrošināšanai*. Pieejams

- https://www.izm.gov.lv/images/statistika/petijumi/Datu-apkopojums-un-rvalstu-un-Latvijas-pieredzes-amalze-par-DML_2018.pdf
- Dzene, I., Stikute, E., Zeltiņa, B., & Zeiļaka, B. (2009). *Latviešu valodas programma 10.–12. klasei. Rīgas Centra humanitārā vidusskola*. Rīga: RCHV.
- Gavriļina, M., & Vulāne, A. (2008). *Valodā veldzējas tautas dvēsele...* Rīga: Mācību grāmata.
- Joas, H., & Beckert, J. (2001). Action Theory. In Jonathan H. Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 269–285). New York: Kluwer Academic.
- Karauļov, J. (2010). *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'*. Izd. 7-e. Moskva: Izdatel'stvo LKI.
- Kurzemniece, I. (2008). *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga: LU LVI.
- Laiveniece, D. (2003). *Valodas mācības pusaudzīm*. Rīga: RaKa.
- Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas paraugs* (1. variants). (2008a). Rīga: ISEC redakcija.
- Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas paraugs* (2. variants). (2008b). Rīga: ISEC redakcija.
- Laumane, B. (zin. vad.) (1999). *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- Marzano, R.J., & Kendall, J.S. (2001). *The New Taxonomy of Educational Objectives*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 281. (2013). *Latviešu valoda. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standarts*. 1. pielikums Ministru kabineta 2013. gada 21. maija noteikumiem Nr. 281. Pieejams <http://likumi.lv/doc.php?id=257229#piel1&pd=1>
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 468. (2014). *Latviešu valoda. Mācību priekšmeta standarts 1.–9. klasei*. 2. pielikums Ministru kabineta 2014. gada 12. augusta noteikumiem Nr. 468. Pieejams <http://likumi.lv/doc.php?id=268342#piel2&pd=1>
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 747. (2018). *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*. Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/303768-noteikumi-par-valsts-pamatizglitibas-standartu-un-pamatizglitibas-programmu-paraugiem> .
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 416. (2019). *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem*. Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/309597-noteikumi-par-valsts-visparejas-videjas-izglitibas-standartu-un-visparejas-videjas-izglitibas-programmu-paraugiem>
- Oliņa, Z., Namsone, D., & France, I. (2018). Kompetence kā komplekss skolēna mācīšanās rezultāts. In *Mācīšanās lietpratībai* (18–43). Rīga: Latvijas Universitāte. DOI: <https://doi.org/10.22364/ml.2018.1>
- Sarkanis, A. (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. Rīga: LU LaVI.
- Sokolova, V. (1995). *Kul'tura rechi i kul'tura obshhenija*. Moskva: Prosveshhenie.
- Stafecka, A. (1997). Vārdu lokālās nozīmes Latviešu valodas dialektu atlantā. In *Vārds un tā pētīšanas aspekti* (144–154). Liepāja: LPA.
- Stafecka, A. (2013). Latviešu valodas dialekti. In *Latvieši un Latvija. 1. sējums. Latvieši* (245–274). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija.
- Stafecka, A., & Mikulienē, D. (red.) (2009). *Baltu valodu atlants. Flora*. Rīga: LU LaVI.
- Stikute, E. (2011). *Latviešu literatūras didaktika*. Rīga: RaKa.
- Trumpa, E. (2012). *Latviešu ģeolingvistikas etiķes*. Rīga: Zinātne.
- Vulāne, A. (zin. vad.) (2016). *Elektroniska latviešu valodas vārdnīca „e-PUPA”*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams <http://epupa.valoda.lv>

**MĀKSLA UN DIZAINS,
DIZAINA IZGLĪTĪBA**
Art and Design, Design Education

